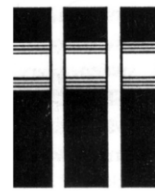

Vasváry Collection Newsletter

„Vixi, non inutilis”

Rédey Soma

Telkes Mária magyar kötődésű kapcsolatai az Egyesült Államokban 1925–1960

Telkes Mária 1925-ben érkezett meg az Egyesült Államokba, miután diplomát, majd *cum laude* tudományos fokozatot szerzett a Budapesti Tudományegyetemen kémia főtárgyból, valamint kísérleti fizika és ásványtan melléktárgyakból. Anyai nagybátyja, Ludwig Ernő clevelandi konzul meghívására döntött úgy, hogy fiatalon, 25 évesen tudását az óceán túloldalán próbálja meg kamatoztatni. Érdeklődésének középpontjában ekkor már a napenergia hasznosítása állt, ám első munkahelyén, a Cleveland Clinicen még nem ezzel foglalkozott. Azonban miután felvették az MIT újonnan induló, napenergia-kutatással foglalkozó csoportjába, találmánya segítségével egy napenergiával fűtött lakóházat épített, mellyel komoly hírnévre tett szert, és megalapozta szakmai karrierjét. Telkes Mária főbb projektjeit tartalmazó szakmai munkásságát több tanulmány is feldolgozta korábban.¹ Jelen dolgozat eddig kevésbé ismert kérdéseket vet fel Telkes Mária életével kapcsolatban. Milyen magyarokkal állt kapcsolatban Amerikában? Mikor és kik voltak azok az Amerikában élő magyarok, akik hatással voltak munkásságára, illetve akikre hatással lehetett az ő munkája is? Ezek feltárása azért is lehet érdekes számunkra, mert rámutathat arra a tényre, hogy Telkes Mária számára, szakmai munkássága mellett – és azzal összefüggésben is – fontos szerepet játszott a magyar kapcsolatok megőrzése.

Telkes Mária amerikai tartózkodása idején mindvégig kapcsolatban volt magyarországi rokonokkal, illetve magyar származású szakemberekkel. Noha élete és munkássága alapvetően Amerikához kötődtek, pályája különböző szakaszaiban vissza-visszatértek hazai szereplők is. Érdemes megfigyelni, hogy mely időszakokban kikkel dolgozott együtt. A dolgozat a legjelentősebb magyar kötődésű találkozásait és szakmai munkáit igyekszik bemutatni Amerikába érkezésétől – terjedelmi korlátok miatt – 1960-ig, kitérve a Vasváry-gyűjteményben megtalálható Telkes László-háttéranyagra is. Az egyes fejezetek alatt olvasható évszámok a személyekre vonatkozó, jelen dolgozatban vizsgált kapcsolattartás időszakát jelölik.

¹ Részletes ismertetés olvasható Rédey Soma több tanulmányában: Mária Telkes (1900–1995) and the Dover Sun House in. *Pioneer Hungarian Women in Science and Education II.* (Akadémiai Kiadó, 2023); The Rise of the Sun Queen: Mária Telkes' Early Years in the United States (1925–1953). *Hungarian Cultural Studies* (Pitt, 2025); A napháztól a naptűzhelyig – Telkes Mária munkássága Amerikában (1925/1955). *Vasváry Collection Newsletter*, 2025/1. (73.)

Ludwig Ernő és felesége Edit (1925–1937)

Érdeemes közelebbről is megvizsgálni Telkes Mária nagybátyjának, Ludwig Ernőnek kalandos életét, aki minden bizonnyal nagy hatással lehetett Mária azon döntésére, hogy Amerikába költözzön. Ludwig Ernő 1876. november 20-án született Pozsonyban, ahol katolikus főgimnáziumba járt, majd Bécsben végezte el a keleti és konzuli akadémiát, később szintén Bécsben jogot hallgatott. Az Osztrák–Magyar Monarchia képviselőjeként 10 évet töltött Kínában (Pekingben), ahol igen nagy sikerrel végezte munkáját, kínaiul is megtanult.² Kínai külszolgálatára idején ismerkedett meg a magyar származású, Kaliforniában élő Lórady Edit Sárával, akivel Budapesten házasodtak össze 1905-ben. Nem sokkal később, 1906-ban együtt, hajóval érkeztek San Franciscóba,³ Edit családjához látogatóba. Ludwig Ernőt 1909-ben nevezték ki a Monarchia clevelandi képviselőjének alkonzuljává, majd léptették elő 1910-ben konzullá. Munkájával sokat segített a Clevelandben akkor már egyre nagyobb létszámban élő magyaroknak. Az amerikai–magyar lapok beszámoltak tevékenységéről. Leírták többek között, hogy védnökként támogatta az 1913-ban megépült clevelandi evangélikus Szeretetházat; az 1913. évi ohioi nagy árvíz alkalmával segélyt küldött a kormánya megbízásából a károsult magyaroknak; valamint közbenjárt a magyar munkásokkal kapcsolatos kártérítési kifizetések ügyében. Tudományos szakmai munkásságát itt sem hagyta abba. 1915-ben kiadta *Austria-Hungary and the War*⁴ című, 234 oldalas könyvét, mely részletesen elemezte a nagy háborút kiváltó okokat és azok következményeit.

Ludwig Ernő 1917-ig tartózkodott Amerikában. 1918-tól a Magyar Vöröskereszt svájci missziójának elnöke lett, ennek keretében pedig a hadifoglyok segélyezésével és hazaszállításával kapcsolatos feladatokat intézte. 1921-ben gróf Apponyi Alberttel képviselte Magyarországot a békeszerződéssel kapcsolatos genfi népszövetségi kongresszuson.⁵ Ugyanebben az évben a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának dorogi jelöltjeként indult a képviselői választásokon,

² 1903-ban adta ki *Khinai mesék* című könyvét (Budapest, Athenaeum Társulat), mely általa fordított eredeti kínai népmeséket tartalmazott. Pekingi munkája annyira sikeres volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága 1905-ben kezdeményezte a külügyminiszternél, hogy a pekingi nagykövetségen állandó tudományos attaséi pozíciót létesítsenek. Az állás betöltő diplomatának az lett volna a feladata, hogy a régi kínai irodalmat a magyar őstörténet szempontjából tanulmányozza. Amennyiben a közös kormány erre nem lett volna hajlandó, úgy arra kérték a külügyminisztert, hogy Ludwig Ernő tartózkodását tegyék állandóvá Pekingben, hogy ezzel lehetőséget nyújtsanak neki az ottani kutatásai folytatására.

³ Az 1906-os US Migration Records adatai szerint a San Francisco-ba utazó hajó listáján Sarah E. Lorady Ludwig névvel szerepel, míg más dokumentumokon Sarah Edith Kendrick leánykori nevén tüntetik fel Ludwig Ernő feleségét.

⁴ *Austria-Hungary and the War*, 1915 New York J.S. Ogilvie Publishing Comp. Érdekes, hogy a könyv Columbia University könyvtárában elérhető digitális példányában szerepel annak a New York-i Hungarian Reference Library pecsétje, melynek igazgatója Telkes László, Telkes Mária testvére volt. Telkes László és Mária kapcsolatáról lásd később.

⁵ A kongresszus jelentőségéről, valamint Ludwig Ernőnek ott betöltött szerepéről részletesen beszámol Ormos Mária a *Századok* c. folyóirat 1957. évi 1-4. számában (Sz. Ormos Mária: *Magyarország belépése a Nemzetek Szövetségébe*) p. 236–237. Ludwig Ernőnek több javaslata is volt, mely a népszövetségi tagságra és a békeszerződés következményeire vonatkozott.

mandátumot azonban nem szerzett.⁶ 1922 júliusában valószínűleg találkozott unokahúgával, Máriával, amikor a Pázmány Péter Tudományegyetem aulájában beszédet mondott a bölcsészkar angol hallgatói számára szervezett nyári tanfolyamok bemutatóján. Országsszerte tartott előadást a trianoni békeszerződésről és a kisebbségek helyzetéről. Miután 1924-ben visszaköltözött Amerikába, feleségével New Yorkban telepedett le, ahol vállalkozásba kezdett. Revizionista gondolatait ebben az időszakban is rendszeresen publikálta az amerikai megjelenésű magyar lapokban. Greenwich Village-i otthonában 55 évesen váratlanul hunyt el, 1932. március 14-én. Temetéséről Mária gondoskodott, aki ekkor Clevelandben élt. Ebben az időszakban gyakran meglátogatta nagybátyja özvegyét, Ludwig Editet, ilyenkor nála is lakott New Yorkban.

Az amerikai lapok beszámolnak róla, hogy Ludwig Ernő felesége, Edit szintén sűrűn járt Máriánál férje halála után, és ilyenkor Máriának a Cleveland Clinic közelében lévő lakásában lakott. Az 1934-es újévet is együtt ünnepelték, valamint közösen jártak társadalmi eseményekre. Edit később Máriához is költözött Clevelandbe. Telkes Mária az 1925-ös érkezése után eltelt tíz év alatt jelentős lépéseket tett Amerikában: 1933-ban megkapta a letelepedési engedélyt, munkahelyén pedig komoly szakmai sikereket ért el. A Cleveland Clinicen kutatói állást töltött be, ami ebben a korszakban nőként kifejezetten különlegesnek számított. A klinikán elért szakmai sikereiről számos amerikai és magyar folyóirat is beszámolt.⁷ Az igazi fordulatot 1937 hozta Telkes Mária életében. Ludwig Edittel ebben az évben több társadalmi rendezvényre is ellátogattak, ahol a korszak prominens magyar személyei vettek részt. Februárban a Cleveland Hotel dísztermében szervezett *Town Hall Talk*on együtt villásreggeliztek Lady Listowel⁸ újságírónővel és Reményi József íróval. Július elején a clevelandi *Great Lakes Exposition* alkalmából szervezett rendezvényen Pelényi János amerikai magyar nagykövet feleségével, valamint Nicola Cerrivel, a kiállítás főmegbízottjával vett részt közös ebéden.

⁶ A választást szoros küzdelemben, 214 szavazattal Méhely Kálmán, a liberális párt jelöltje nyerte a dorogi körzetben ebben az évben.

⁷ George Crile, a klinika igazgatója által koordinált és Telkes Mária által végzett sejtélettani kutatási eredmények még Albert Einstein érdeklődését is felkeltették. A kísérlet részleteit Crile személyesen ismertette Einsteinnek 1931-ben, egy vonaton történt találkozó alkalmával. Telkes Mária napenergia kutatásait megelőző, a Cleveland Clinic-en elért sikereiről a magyar sajtó is rendszeresen beszámolt 1928 és 1935 között.

⁸ Márffy-Mantuano Judit 1903-ban született, osztálytársa volt Telkes Máriának Budapesten, 1933-ban William Hare, Listowel 5. grófjával kötött házasságot. Listowel Judit a második világháború előtti időszakban londoni újságíróként aktív kapcsolatot ápolt Teleki Pállal.

Toast Hungary in Expo Setting

*Mrs. John Pelényi és Nicola Cerri Telkes Mária társaságában.
Forrás: Cleveland Plain Dealer, 1937. július 2. p. 2., Cleveland Public Library*

Telkes Mária ebben az évben mutatta be az első napenergia-hasznosítással kapcsolatos találmányát, melynek révén a nap melegítésével a fémekben kialakult hőhatás segítségével sikerült elektromos áramot előállítani. A találmányát 1937. május 26-án mutatta be a detroiti Dearborn városrészben rendezett 3rd Chemurgic Conference-en.

„A kísérletem most még csak egy laboratóriumi játékszer” – nyilatkozta Telkes. „Még nem értjük ennek a jelentőségét, hacsak nem vagyunk vegyészek vagy más kutatók. Talán egyszer, egy napon majd...”⁹ – mosolyodott el vállat vonva Telkes Mária.

Az esemény sikerének köszönhetően a Westinghouse Electric pittsburghi kutatólaborja állást kínált Telkesnek a találmány továbbfejlesztésére. Ezzel a Cleveland Clinicnél, valamint az Edittel töltött korszak is lezárult Telkes Mária életében. A szoros barátságukat mutatja, hogy George Crile, a Cleveland Clinic igazgatója és felesége meghívták Editet is a Mária részére szervezett családi búcsúünnepségre 1937 októberében.

A Némethy család (1948–1954)

„Édes Máriám, what on earth happened to you?” – kezdte 1951. augusztus 14-én kelt levelét Némethy Eszter, amelyet egy sérülés miatt kézzel írt. A család, Némethy Andor és felesége Eszter,

⁹ Sun Harnessed in Laboratory in The State Journal, Lansing, Michigan 1937. május 26. p. 7., ProQuest database (Utolsó letöltés: 2025. 01. 17.)

valamint kisfiuk, az akkor hatéves Andrew néhány évvel korábban, 1948 karácsonyán költöztek be abba a doveri napházba, melynek – a világon először – kizárólag napenergiával működő fűtési és hűtési rendszerét Telkes Mária tervezte.

Photos by a Staff Photographer

Esther Nemethy thinks living in the experimental house planned by Dr. Maria Telkes in

Dover, Mass., is "wonderful." Here she looks up from a modern sofa in the living room.

Némethy Eszter új otthonukban. A napház art deco stílusú berendezését a bostoni Garland School női lakberendező szakos hallgatói tervezték. Forrás: Former Budapest Society Girl Finds Homemaking Simple in Solar House by Magaret Warren in The Christian Science Monitor 1949. július 21. p. 10.

„Velünk sok az újság, nem tudom hallottad-e, Andor 4 hétig a farmon dolgozik, isteni barnára sült, lefogyott, remek jót tesz neki a sok ülés és dohányzás után. Én 3 hete beálltam Tiline's-hez Chestnut Hillbe sales girl-nek. Meteor szerű sebességgel száguldok előre és ma már a French Shop-ban lopom a napot. Azt hiszik, hogy zseni vagyok, szeptemberben 6 havi bostoni külön kurzusra küldenek, hogy kiképezzenek section head-nek. Két estén 9-ig dolgozom, különben délután 5-ig, egy szabad napom van. Irtón élvezem, it is fun! Különben félig levágtam az egyik ujjamat, ezért nem tudok gépelni. Andy a Daltoni Country day school-ba jár, haza is hozzák délután. Szóval mindent megoldottunk és mindenki boldog és elégedett. Kertemben van isteni zöldség, virág egyaránt. Talán össze tudjuk egyeztetni, hogy egy szabad napomra kigyere. Te

*még szabadságon vagy? Az otthoni hírek rémesek, minden öreg rokonom cigány telepre került!*¹⁰ *Mi az újság a Tieiddel? Csókol Eszter*”¹¹ – fejezte be levelét Némethy Eszter.

A Némethy család napházban való elhelyezése Telkes Máriának volt köszönhető. A hozzá rokoni szálakkal kötődő Némethy Andor 1903-ban született Győrtől 13 km-rel északra, a Duna bal partján fekvő Medve nevű faluban. 1926-ban végzett a bécsi Hochschule für Bodenkulturban, 1928-ban a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen szerzett agrármérnöki diplomát, majd később doktori fokozatot közgazdaságtanból. 1945-ig saját földjén gazdálkodott, mellette helyi újságot szerkesztett, 1937 és 1940 között pedig agrárszakemberként részt vett a kormányzat földreformjával kapcsolatos szociográfiai kutatásokban. Számos cikke és kiadványa jelent meg a témával kapcsolatban. A második világháború vége felé feleségével, az akkor épp várandós Eszterrel Ausztriába szökött, ahol megszületett kisfiuk, András. Innen kalandos úton, a 16 hónapos csecsemővel a hátukon, sítálpakon jutottak az Alpokon keresztül Genovába, ahonnan 1947-ben érkeztek meg hajóval Amerikába. Nem sokkal később, Telkes Mária hívására New Englandbe költöztek, mert Mária felajánlotta a családnak, hogy próbálják ki az újonnan megépült, az eddigiektől eltérő fűtéssel működő házat.

A Némethy család 1948 karácsonyát Telkes Máriának köszönhetően már a napházban ünnepelte.

*„A szüleim számára a doveri házba való beköltözés az elképzelhető legszokatlanabb kezdet volt egy új élethez egy új országban. Telkesnek, apám másod-unokatestvérének köszönhetően megnyerték a főnyereményt – bár a nyereményhez furcsa feltételek tartoztak. Beköltöztettek minket (kezdetben bérleti díj nélkül) egy kísérleti házba, ahol egyszerre voltunk kísérleti nyulak és vásári látványosságok: idegenvezetőként és a napenergia hőleadásának jegyzetelőjeként”*¹² – írta gyermekkori éveire visszaemlékezve Andrew, a ház legfiatalabb lakója.

Némethy Andor a kezdetektől 1954 decemberéig rendszeres feljegyzéseket készített a házban mért hőfokokról: a különböző szobáknak az év egyes napjaira lebontott hőmérsékletadatairól mérnöki precizitással vezetett nyilvántartást. Nem sokkal megérkezésük után Andor professzori

¹⁰ Némethy Eszter levelében az 1951–1953 között zajló budapesti kitelepítésekre céloz. „Ebben az időszakban a magyar társadalom egy része olyan erőszakos intézkedéssorozatot szenvedett el, amely során családok ezrei számára kényszerlakhelyet jelöltek ki, megfosztották őket addigi életük presztízstől, házaiktól, lakásaiktól, ingóságaik nagyobb részétől, társadalmi kapcsolataiktól, és megaláztatva kelet magyarországi zárt munkatáborokba hurcolták, vagy kuláknak kikiáltott parasztok házaiba költöztették be őket” – írja Palasik Mária A budapesti kitelepítések politikai helyzete és levezénylése, 1951-1953 című tanulmányában. Századok 2015/6. p. 1363-1395.

¹¹ Telkes Maria Collection, ASU Library, Design and the Arts Special Collections, Series II. Box 2 Folder 9

¹² Andrew Nemethy: In 1948, we were human guinea pigs in the strangest house in Dover in Globe Magazine, March 20, 2019.

állást kapott a közeli Newton College of the Sacred Heartnál Newtonban. Fizetéséből mindenre kiterjedő alapossggal gondoskodott a kölcsönök visszafizetéséről, melyet Máriától kapott a család az induláshoz: mosógéptől az autóvásárlásig.

„Mellékelten küldöm tartozásom utolsó részletét. Köszönöm, hogy ily türelemmel vártál mostanáig. Úgy emlékszem, hogy kamatokkal is tartozom még, de nem jut eszembe, hogy ez mennyi. Légy szíves írd meg, valamint azt is, hogy mikor adtad a kölcsönt” – írta Andor Máriának 1954. december 28-án.¹³

Telkes László (1949–1952)

Telkes Mária Amerikában töltött hosszú évei szinte végig kötődtek testvéréhez, Lászlóhoz. Ez a kapcsolat hol szorosabb, hol lazább volt, de mindvégig megmaradt. László néhány évvel Mária után érkezett Amerikába, és nála valamivel később költözött vissza Magyarországra.¹⁴ László volt Mária hét testvére közül a legidősebb, Mária után két évvel, 1902. május 2-án született. Kalandos életútját legrészletesebben a Kovács Ilona által írt, a *Vasváry Newsletter*, röviddel a halála után megjelent nekrológból ismerhetjük meg.¹⁵ A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogi, valamint a Keleti Akadémián és a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen szerzett közgazdasági diplomáival, 1930-ban ösztöndíjjal érkezett Amerikába, a Harvard Egyetemre. Első igazgatójaként az ő nevéhez fűződik az 1938-ban megnyitott Hungarian Reference Library, mely a Feleky-gyűjtemény könyv- és iratállományát tette elérhetővé a közönség számára.¹⁶ Mária és László közös munkái közül hármat érdemes kiemelni, melyekre utalás található a Mária hagyatékában fellelhető levelezésben. Először 1949. október 4-én bukkan fel László neve.¹⁷ A levél érdekessége, hogy Mária a Némethy család társaságában, a doveri napházban írta.¹⁸ A levélben beszámol bátyjának a FAO szolgálatában szerzett venezuelai tapasztalatairól.

¹³ Anthony A. Némethy levele Telkes Máriának, ASU Library Design and the Arts Special Collections, Series II. Box 2 Folder 9

¹⁴ Telkes Mária 1925-ben, László 1930-ban érkezett Amerikába, Mária 1995-ben, László 1996-ban tért haza Magyarországra.

¹⁵ Kovács Ilona: Telkes László és a Hungarian Reference Library Dr. Telkes László emlékezete 1902 – 1998, *Vasváry Collection Newsletter* 1999/2 (22.) p. 1–2.

¹⁶ A Feleky-gyűjteményről és a Hungarian Reference Library történetéről részletesen ír Kenneth E. Nyirady *The History of the Feleky Collection and its Acquisition by the Library of Congress* című kiadványában (Washington D.C. European Division, 1995).

¹⁷ ASU Library Design and the Arts Special Collections, Telkes Maria Papers, Box 6 Folder 26. Telkes Mária konzultációs levelezése a Hagerty céggel.

¹⁸ Ez az egyetlen levél, melyen ez a feladói cím szerepel.

REPÚBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL
FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO

MODELO S.C. 139

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Marítima e à Imigração no porto de destino

Nome por extenso Laszlo Telkes
Admitido em território nacional em caráter Temporário (temporário ou permanente)
Nos termos do art. 7º letra 4 do dec. n. 7967, de 1945
Lugar e data de nascimento Hungria- 2-5-1902.
Nacionalidade americana Estado civil casado
Filiação (nome do Pai e da Mãe) Aladar de Telkes e de Maria Laban de Telkes Profissão contabilista
Residência no país de origem 160 E. 89 Street-New York 28, N.Y.

	NOME	IDADE	SEXO
FILHOS MENORES DE 18 ANOS			

Passaporte n. 76636 expedido pelas autoridades de Departamento de Estado em Washington na data 17-5-1946.
visado sob n. 494-

ASSINATURA DO PORTADOR: Laszlo de Telkes

Consulado do Brasil em Caracas, Venezuela
16 de Outubro de 1948.
CONSUL: Caracas

NOTA—Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular, sendo as duas vias em original.

Telkes László venezuelai vízuma 1948-ból. Forrás: Familysearch.org

Néhány évvel később, 1951-ben szintén ebben az ügyben Mária a bátyja segítségét kéri, hogy az épp tervezett lepárlók prototípusát kivigye magával Venezuelába. Telkes Máriának egy másik munkája során szintén említésre került a bátyja, aki egy kísérleti lepárló kapcsán 1951. augusztus 16–17-én a Boston melletti Cohassetbe tett látogatásra a feleségével együtt kísért el a nővérét.¹⁹ Valamint 1951 és 1952 között Mária bátyja, László segítségével készítette elő a Columbia Egyetemen azt a „Solar Energy Project”-et, melynek keretében a napenergia-kutatással kapcsolatos munkásságát szerette volna folytatni, miután az MIT-ről távoznia kellett. A levelezésből kiderül, hogy több találkozón is közösen vettek részt: a bemutatkozó látogatást 1951. július 13-án Mária és László együtt szervezték. 1952 tavaszán Telkes Lászlónak több személyes találkozója is volt az ügyben érintett, a Columbia Egyetemhez kötődő jogi céggel. Valószínűleg ezekre az eseményekre utal az MIT az alábbi levél szintén ebből az időszakból. 1952. április 12-én Telkes László megjelenését említi a belső levelezés, mely kevésbé kedvező helyzetben tünteti fel Máriát: „Úgy tűnik, hogy Telkes Mária bátyja megjelent a színen, ahogy az már korábban is történt és ennek következtében Telkes egy másik arcát mutatta...”²⁰ – fogalmazott Albert G. H. Dietz, az MIT mérnök professzora Telkes Mária főnökének Hoyt C. Hottelnek címzett levelében. Telkes

¹⁹ A projektben Telkes László az A.O. Smith vállalat együttműködésében nyújtott segített Máriának. Érdekes, hogy a cég sikereit címlapon bemutató Business Week 1956. március 17-i számát Telkes Mária elküldte bátyjának New York-i címére.

²⁰ Dietz levele Hottelnek 1952. április 24., Telkes papers, MIT Distinctive Collections, Hoyt C. Hottel papers, Telkes Maria Employ

László említése arra utal, hogy Mária kollégái tudtak a bátyjáról és arról, hogy közbenjárásával segíti testvérét, azonban a későbbiekben már nem találkozunk a nevével.

Telkes Mária ezekben az években került összetűzésbe közvetlen főnökével, Hoyt C. Hottellel, 1953-ra pedig már nyilvánvalóvá vált, hogy távoznia kellett az MIT-ről.²¹ Sajnos a Columbia Egyetemen, a László segítségével előkészített projekt nem tudott elindulni, de egy másik ajánlat kapóra jött számára, és folytatni tudta szakmai munkáját. New Yorkba költözött, ahol 1953 szeptemberétől a New York University College of Engineering kutatói részlegének vezetőjeként szintén napenergia-hasznosítással foglalkozott.

Telkes László a későbbiekben is jelen volt Mária életében. Szakmai együttműködésre a továbbiakban ugyan nem találunk utalást, de személyes kapcsolatra igen: Telkes Mária 1968. október–novemberben Rómában járt és bátyjánál, valamint feleségénél, Dindánál lakott, aki ekkor kezdte munkáját az ENSZ FAO római irodájánál.

1970-ben, mikor Mária a Pennsylvania Egyetemen kezdett dolgozni, a felvételnél kiállított személyügyi lapján legközelebbi hozzátartozójaként Lászlót nevezte meg ugyanazon a római címen, ahol a korábbi évben nála lakott. 1979 elején pedig László és Dinda együtt látogatták meg Máriát munkahelyén, a Texas állambeli Kileenben az American Technological Univesityn.

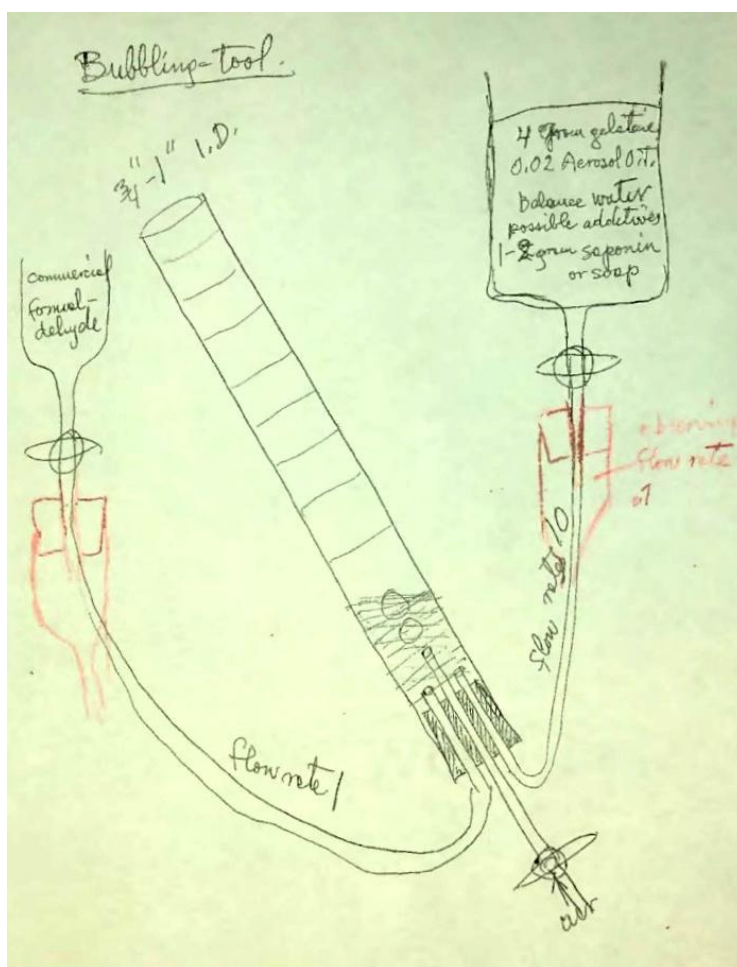
Az Andrassy házaspár: Imre és Stella (1953–1960)

„[Telkes] Mária találmányai és szabadalmi közül a legismertebbek a napelemek, a napenergiával működő tengervíz-sótalanító készülékek, és a sütésre használható naptűzhelyek voltak. [Andrassy] Imre és Stella az 1960-as évek elejétől Princetonban, New Jersey államban folytatták közös életüket. Imre is bekapcsolódott a napenergia hasznosításának lehetőségét kutató munkába. Jó volt a kezűgyessége, mindig is érdeklődött a motorok iránt, most a találmányok prototípusait építette meg, többek között a naptűzhelyét is. Stella mindig is szerette a jó ételeket, bár korábbi, várúrnői életében soha nem főzött. Most magával ragadta a gondolat, hogy ezek a napenergiával működő eszközök milyen hasznosak lehetnének azokban a fejlődő országokban, ahol szűkösek az energiaforrások. Telkes Mária és az Andrassy házaspár ebben a tekintetben messze megelőzte korát...” – írta Birgitta Kuylenstirena-Westberg, Andrassy Stella unokahúga, gróf Andrassy Imréné memoárjának utószavában.²²

²¹ A konfliktusról és a napházprojektről további részletek olvashatók a szerző Magyar Tudományban megjelent cikkében: Egy sikeres nő Amerikában – Telkes Mária évei az MIT-n (1939–1953) in Magyar Tudomány 2024/05. https://mersz.hu/dokumentum/matud202405__17/

²² Stella Kuylenstirena-Andrassy: Ég a pusztá – gróf Andrassy Imréné memoárja. Budapest, Corvina, 2016. p. 211.

Andrássy Imre és felesége, Stella egykor úri életet éltek Magyarországon, hatalmas birtokkal és vagyonnal rendelkeztek. A második világháború után azonban megváltozott az életük: az orosz megszállás arra készítette őket, hogy Ausztriába, majd később Svédországba meneküljenek. Stella ekkor könyvet írt a szökésükről, ez Európában bestseller lett, és később Telkes Mária is olvasta.²³ Stella 1948-ban költözött New Yorkba, ahol egy napenergia-hasznosításáról szóló könyv megírására kérték fel. 1953-ban ezzel kapcsolatban kezdtek el Telkes Máriával először közösen dolgozni, aki ebben az évben jött el az MIT-ről, és kezdett új munkájába a New York Universityn. 1954-ben a Ford Foundation támogatásával Stellával közösen fejlesztették ki a napenergiával működő sütőt, melyet elsősorban az indiai piacra szántak. A New York Universityn együtt dolgozott Andrássy Imrével is, aki különböző anyagokkal végzett kísérleteket részére a napenergia-hasznosítással kapcsolatban.

Andrássy Imre Telkes Mária számára készített kísérleti eszközének rajza 1957-ből.

Forrás: ASU Library Design and the Arts Special Collections

²³ Stella Kuylentirena-Andrássy: Pustan brinner (Stockholm, Natur & Kultur, 1948), német fordításban: Die Puszta brennt (Zürich, Thomas, 1948) című könyve azonnal nagy siker lett, magyarul csak 2016-ban jelent meg Kúnos László fordításában. A könyv nyílt őszinteséggel számol be a Vörös Hadsereg által nők ellen elkövetett erőszakos cselekedetéről, mely bűncselekmények csak évekkel később váltak ismertté.

1958-ban Telkes Máriának sikerült elérnie, hogy Andrassy Stellát is átvigye magával a Curtiss-Wright cég Princetonban újonnan nyíló, napenergiával kapcsolatos kutatólaborjába (Sun Energy Laboratory), melynek vezetésére Telkes Máriát kérték fel. Számos közös projekt közül a napenergiával működtetett növény szárító eszközükből közös szabadalom is született.²⁴ A princetoni labor 1960-ban bezárt, ezzel befejeződött a közel nyolc évnyi közös munkájuk, mely kiemelkedő időszak volt Telkes Mária szakmai pályafutásában. Stella és férje, Imre ezt követően saját céget alapítottak Solar-Electric Laboratories néven, melyből azonban sajnos nem származott jelentősebb anyagi bevételük.

Olgyay Aladár (1957–1960)

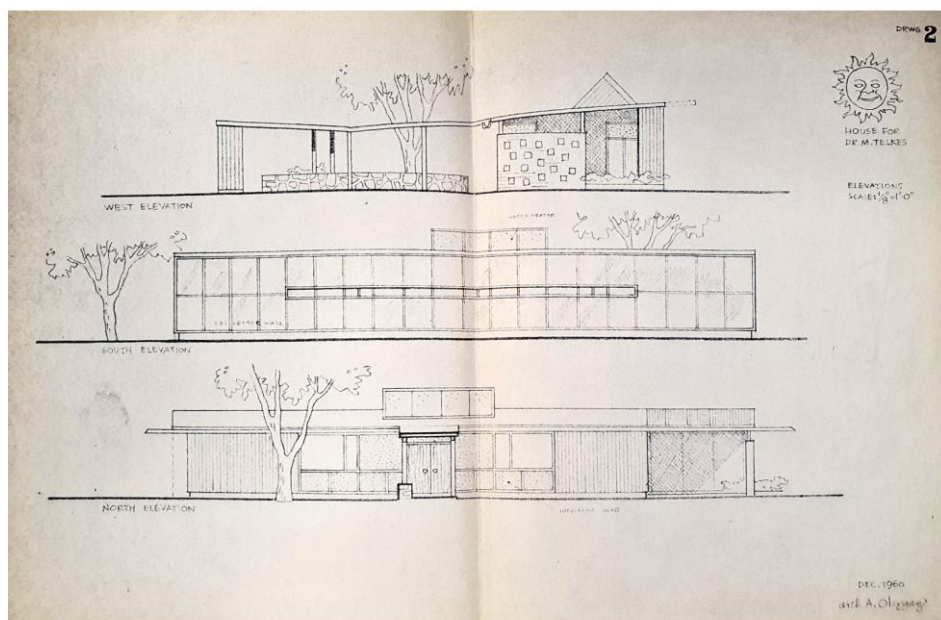
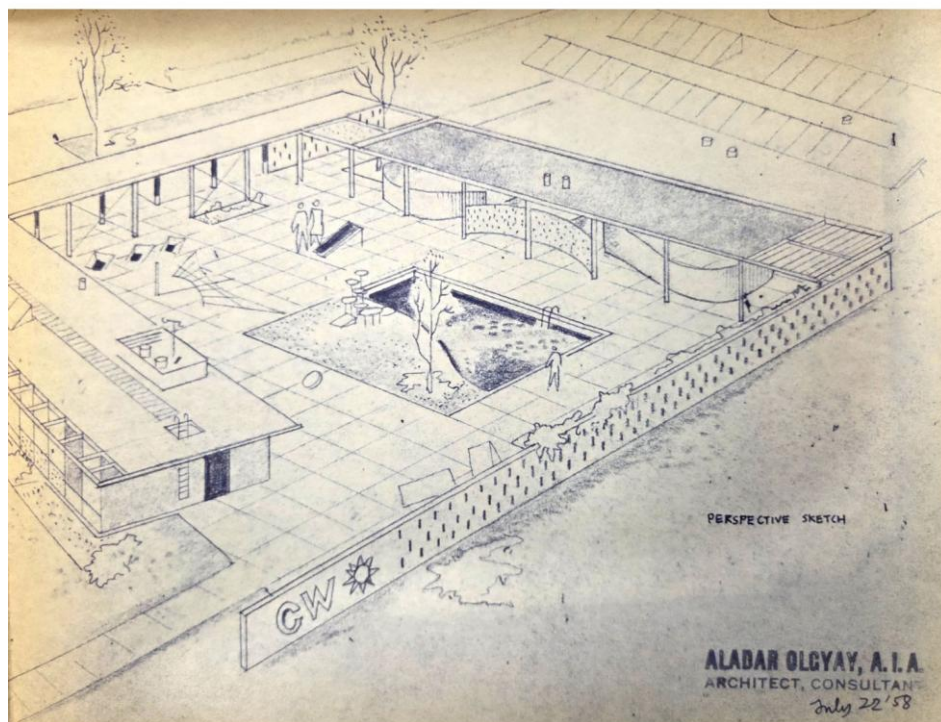
Telkes Mária princetoni időszakában ismerkedett meg és dolgozott együtt néhány évig a szintén magyar származású Olgyay Aladár építésszel. Az Olgyay ikerpár fivérek: Aladár és Viktor 1910. szeptember 1-jén születtek Budapesten, tanulmányaikat egyszerre végezték és szereztek építész diplomát a budapesti Műegyetemen 1934-ben. Közösén működtettek építészirodát Budapesten, a két világháború között számos házat terveztek Budapest mellett Rómában, Londonban és New Yorkban is.²⁵ 1947-ben Breuer Marcell meghívására érkeztek Amerikába, ahol először az indianai Notre Dame Egyetemen, később az MIT-n, majd 1953 és 1963 között a Princeton Egyetemen dolgoztak. Itteni munkájuk során, a Princeton Architectural Laboratory keretében kezdtek el foglalkozni a klimatikus tervezéssel – amiről később ismertté váltak –, és ekkor kerültek kapcsolatba Telkes Máriával.

1957-ben pályáztak az arizonai Association for Applied Solar Energy által szervezett *Living with the Sun* című építészeti versenyre, melyre napenergiával fűtött házat kellett tervezni. A szervezet szakmai bizottságában Telkes Mária is dolgozott. Szintén 1957-ben Olgyay Aladár Telkes Máriával közösén írta meg a *Solar House Heating* című tanulmányát, melyben a napenergia fontosságát hangsúlyozták, és különböző műszaki számításokkal és tervrajzokkal igazolták annak jelentőségét. A munka tartalmazta a Telkes Mária doveri napházában alkalmazott kémiai, glaubersóval működtetett hőtárolási rendszert (Chemical Heat Storage System), valamint az Olgyay Aladár által tervezett napházakat. 1959-ben Telkes Mária már a Curtiss-Wright princetoni Sun Energy Laboratory vezetőjeként tervezett újabb napházat, melyen – a Curtiss-Wright részére –

²⁴ Collapsible cold frame, no. 3,206,892 (regisztrálva: 1960. május 24, szabadalom megadva: 1965. szept. 21.) Forrás: USPO

²⁵ 1937-ben a Columbia Egyetem hallgatói voltak, közben ellátogattak Párizsba és Londonba, ahol megismerkedtek Le Corbusier-vel és Breuer Marcellel. 1939-ben ők tervezték a New York-i világkiállítás magyar épületét. 1952-ben Amerikában megjelent *The Work of Architects Olgyay + Olgyay* című monográfiájuk előszavában, melynek borítóját Kepes György tervezte, így ír Breuer Marcell: „1937-ben, Londonban találkoztam először az Olgyayakkal, akik már a legelejétől fogva megfogtak. Színes tehetségük egyedivé és kiemelkedővé teszi őket.”

együtt dolgoztak Olgyay Aladárral. „A napkollektor költsége csökkenthető, hogyha a napenergia egy közvetítő falon keresztül történik, mely egyfajta csatornát képez a nap által felmelegített hő áramlására” – javasolta Olgyay a tervekhez, melyekhez rajzokat is készített. Később, 1960-ban egy másik napenergiával fűtött házat is tervezett Telkesnek, a korábban említett Christmas Hillre.

*Olgyay Aladár által tervezett napházak Telkes Mária részére, 1958 és 1960.
Forrás: ASU Library, Design and the Arts Special Collections, Telkes Papers*

A fent bemutatott összefonódások nemcsak azért érdekesek, mert új szemszögből ismertetik Telkes Mária egy-egy rokonának vagy szakmai ismerősének bizonyos amerikai életszakaszát, hanem mert számos további kérdést is felvethetnek. Lehetett-e politikai tartalma a Telkes Mária és Listowel Judit, illetve Pelényi Jánosné találkozásakor történt beszélgetéseknek? Milyen kapcsolatban lehetett Telkes László és Pelényi János washingtoni nagykövet a Hungarian Reference Library szervezésekor? Vajon Andrássy Stella mennyiben vett részt Olgyay Aladár és Telkes Mária szakmai munkájának előkészítésében, hiszen Olgyay Aladár találkozásukkor már Stella veje volt: 1950-ben kötött házasságot Elizabeth nevű lányával.

Telkes Máriának a fent említetteken kívül a későbbiekben is voltak magyar vonatkozású kapcsolatai. Az 1970-es években dolgozott együtt többek között Kandó Pál Amerikában élő mérnökkel, valamint kapcsolatban volt Szokolay Vajk István Ausztráliában élő építésszel.

A kérdések megválaszolása, valamint további kapcsolatainak bemutatása, mely segítheti a komplexebb történeti folyamatok megértését is, további kutatásokat igényel.